

בשיעור זה נעמוד על כמה יסודות עקרוניים המאפיינים את האתיקה היהודית בענייני תקשורת. ישנם הבדלים רבי משמעות בין כמה מהעקרונות המקובלים היום בעולם המערבי לבין העקרונות העומדים בבסיס ההלכה ותורת ישראל, והבדלים אלה הם שיוצרים גם תוצאה סופית שונה בתחום התקשורת. במקביל, יש להדגיש את העובדה כי אין ההלכה שוללת את דרך הארץ הטבעית, ואת התיקונים המוסריים והערכיים המקובלים בין בני אדם - "המפורסמות" בלשון הרמב"ם. היא בוחנת אותם, מאמצת חלק מהם, דוחה חלק אחר, מעצבת חלק שלישי לאור עקרונותיה, ובסופו של דבר יוצרת הלכות והדרכות שונות, ברוחה המיוחדת של תורת ישראל. על כן, הדיון שלנו בשיעור זה יעסוק בתוספת שיש ליהדות וכן בשוני, ולא יאריך לעסוק באותם נושאים המקובלים הן על העולם התרבותי והן על תורת ישראל.

מהם אפוא העקרונות הנוספים על המקובל בעולם המערבי או השונים ממנו באתיקה התקשורתית היהודית ?

מצווה:

העקרונות האתיים היהודיים אינם עומדים רק בציר האופקי שבין אדם לחברו. עקרונות אלה הם גם חלק ממצוות שבין אדם למקום, ואף ריבונו של עולם שותף בהם. לכך יש משמעויות רבות: המוטיבציה להקפדה עליהם גדולה יותר בשל תוספת זו; התחושה הפנימית העמוקה של עשיית רצון שמיים בשעה שמתנהגים התנהגות אתית מעצימה הן את החוויה האתית ואת הנכונות לעמוד בדרישותיה; העקרונות האתיים אינם נקבעים רק לפי תרבות בני אדם אלא גם לאור דבר הא-לוהים, ועל כן חלק מהעקרונות שונה, ועוד ועוד. כל אלה לא קיימים בעולם מחולן.

נורמות:

המערכת משפטית הנהוגה במדינת ישראל אינה מערכת של נורמות. החוק הישראלי אינו דן בנורמות, אלא מנוסח בניסוח קזואיסטי - לאמור: העובר עבירה מסוימת על החוק עונשו כך וכך. אין ניסוח כמו "לא תרצח" או "לא תנאף". מובן כי גם חקיקה נורמטיבית מעצבת נורמות, אולם הנורמות אינן קיימות בפני עצמן. אחת ההשלכות של נוסח מעין זה היא הצמידות שבין עונש לבין עבירה, ולמעשה עבירה שאין עליה עונש אינה משמעותי למערכת המשפט. לעומת זאת, בשל היותה של ההלכה מצווה ומהותה היא העמידה בפני ד', היא מנסחת נורמות התנהגות, המחייבות הרבה יותר מאשר מערכת משפט קזואיסטית. במערכת נורמות לא ניתן לומר "אעבור על החוק ואני מוכן לשלם על כך את המחיר המלא".

כוונה:

בשל היותה מערכת נורמות מייחסת ההלכה משקל כבד מאוד לנושא הכוונה. הכוונה אינה חלק ממערכת העונשין בלבד (דבר שקיים גם במערכת הקזואיסטית שאף היא דורשת כוונה פלילית) כי אם חלק מהגדרת המעשה הראוי והלא-ראוי. בדיני לשון הרע, המשליכים בצורה משמעותית ביותר על התקשורת, הכוונה היא אחד היסודות העיקריים המגדירים מה מותר ומה אסור. דוגמה

לדבר: החפץ חיים פוסק כי אם אדם נמצא במצוקה גדולה והוא רוצה "לשפוך" את לבו בפני אחר - אין זה לשון הרע. כוונתו כלל אינה לדבר על אדם פלוני רעות, אלא לשפוך את אשר עם לבו, ועל כן הדבר אינו מהווה איסור נורמטיבי של לשון הרע.

הלבנת פנים:

הלבנת פנים נתפסת כאחד המעשים החמורים ביותר האסורים. הגמרא במסכת סוטה י ע"ב אומרת "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים". מדברי בעלי התוספות משמע שאין מדובר בהפלגה אגדתית בלבד, כי אם בדברים בעלי משמעות הלכתית. בעלי התוספות דנים בשאלה מפני מה אפוא לא הוזכרה הלבנת הפנים כחלק מהעניינים עליהם מצווה אדם "ייהרג ואל יעבור", וכותבים: "...ונראה האי דלא חשיב ליה (פסחים דף כה). בהדי ג' עבירות שאין עומדים בפני פקוח נפש עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה ולא נקט אלא עבירות המפורשות". מהדברים עולה כי אכן ההלכה מצפה כי אדם יעדיף ליפול לתוך כבשן של אש ולא להלבין פני חברו ברבים, והדבר מלמד על חומרתה של הלכה זו. מובן כי ליחס זה משמעות עמוקה כאשר עוסקים באתיקה עיתונאית.

מדבר שקר תרחק:

שקר הרי הוא אחד הנושאים היחידים בתורה, בהם התורה משתמשת במינוח "תרחק". הדבר מלמד כי לא זו בלבד שאסור לשקר, אלא שאסור להיכנס למערכת בה השקר בכלל קיים. החובה המוטלת על איש התקשורת שלא לשקר אמורה להיות נחלת כלל העוסקים בתקשורת, אולם ההלכה מטילה עליו משימה נוספת, והיא להתרחק מן השקר.

הגדרה אחרת למושג לשון הרע:

רמב"ם הלכות דעות ז, ב: "...יש עון גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע, והוא המספר בגנות חברו אע"פ שאומר אמת (!)...". בשפה הציבורית המקובלת כאשר משתמשים במינוח "לשון הרע" מתכוונים לאמירת דברים רעים שהם שקריים, ועל כן ניתן לתבוע כנגד לשון הרע, ולהתגונן בשיטה של "אמת דברתי". לעומת זאת, על פי ההלכה והאתיקה היהודית אין לפרסם דברים רעים על אדם אף אם הם אמת. נדגיש כבר כעת, כי זהו אחד השיקולים ואף הוא נמצא במערכת מורכבת יותר בה נעסוק בהמשך.

ובערת הרע מישראל:

אחד מהיסודות האתיים המרכזיים בעולמה של ההלכה הוא החובה לבער את הרע מישראל. חובה זו מוטלת על כל מי שיכול לעשות דבר מה כדי שהמציאות תהיה יותר טובה - כל אחד לפי מעלתו ויכולתו. חובה זו היא חלק מבסיס התקשורת. כיוון שמערכת ביעור הרע - המשפט, המשטרה ושאר רשויות החוק - אינה מסוגלת להתמודד עם הכל, לחשוף עוולות, להתמודד עם עוולות שאינם עבירה פלילית וכדו', יש צורך חיוני במנגנון נוסף שיאפשר זאת. זו חלק ממשמת הקודש של התקשורת, והחובה (לא הזכות מכוח זכות הציבור לדעת) לבער את הרע מצטרפת לחיזוק עצם קיומה ולהתוויית דרכה.

לא תעמוד על דם רעך:

אחד הכללים האתיים היסודיים המופיע במשנה במסכת אבות (לפי דעה אחת שם) הוא ש"שלי - שלי, שלי, שלך - שלך" הוא מידת סדום. קיימת חובה אתית יסודית להציל עשוק מיד עושקו, ולמנוע מצד מישהו ליפול במכשול. זה הבסיס היסודי של החובה לומר ולפרסם דברים בעייתיים על אדם אחר, כאשר הימנעות מכך משמעה פגיעה בצודק (לאו דווקא בחלש). על בסיס זה נפסקו פסקים המחייבים פרסום של דברים, כמובן שבתנאים מסוימים.

שלך קודם לשל אחרים:

באחד השיעורים הקודמים בארנו כי זהו אחד מהיסודות האתיים הגדולים ביותר, על אף שבמבט ראשון הוא נראה כאגוצנטריות. בדיני הלשון אנו למדים כי ההלכה מחייבת את האדם להימנע מאפשרות כי הימנעות מלשון הרע תביא לאסון לעצמו. הדוגמה מרחיקת הלכת בגמרא היא הביקורת על גדליה המלך שלא האזין לדיווחים על כך שישמעאל בן מתניה מתכוון להורגו, ועל כן לא התמודד עם הסכנה. אנו נעסוק גם בטיב הפיתרון המוצע שם בגמרא, שהרי בוודאי שאסור לקבל לשון הרע.

אלו יסודות התרומה העיקרית של האתיקה ההלכתית לשאלות התקשורת בהן נדון בהמשך. כבר מעיון ראשוני עולה כי כללים אלה מושכים לכיוונים שונים (דוגמה: החובה לבער את הרע מול האיסור להלבין פנים), ועל כן כמעט בכל מקרה מדובר בדילמה של ממש, שהיא מאפיינת את המחשבה האתית. אנו נדון בסוגיות שונות בתחום התקשורת בהמשך השיעורים. בשיעור הבא נדון בשאלת מדיניות הפרסום.